

SPRONG TERUG IN DE TIJD

Napoleons verlichte rechtssysteem was op veel punten reactionair

De heerschappij van Napoleon over een groot deel van Europa roept bij velen het beeld op van een totalitaire staat, met strakke hand geregeerd door een megalomane, omhooggefallen burgerkeizer. Over de meer constructieve kanten van de napoleontische periode hebben zelfs historici minder te melden, sinds grote rijken en alleenheersers uit de mode zijn. Eén aspect ervan blijft in elk geval overeind als blijvende en blijkbaar nuttige verworvenheid: de codificatie en modernisering van het recht.

In postrevolutionair Frankrijk was het scheppen van eenheid in het rechtssysteem absoluut noodzakelijk: tijdens het *ancien régime* waren 366 verschillende plaatselijke wetboeken actief en de revolutionaire wetgeving had de verwarring alleen maar groter gemaakt.¹ Na Napoleons staatsgreep op 18 brumaire (9 november) 1799 werd hiertoe een nieuwe commissie van vier leden opgericht, onder voorzitterschap van de tweede consul, Jean-Jacques Régis de Cambacérès; op 1 januari 1801 was het ontwerp klaar.

RAKE WOORDEN

In dit ontwerp werd veel gebruikgemaakt van het werk van een commissie die al onder de Terreur (1793-1794) was ingesteld – ook onder leiding van De Cambacérès – en van het traditionele Romeinse recht.² Het ontwerp werd door verschillende afdelingen van de wetgevende macht doorgenomen en van commentaar voorzien, waarna het geheel naar de Staatsraad werd gezonden. De gereviseerde versie kwam uiteindelijk bij Napoleon terecht, die zich actief bemoeide met de definitieve formulering. In december 1801 werd het ontwerp eerst met een ►

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

¹ Andrew Roberts, *Napoleon the Great* (Penguin Books 2015), p. 275.

² J. Christopher Herold, *The Age of Napoleon* (Houghton Mifflin Harcourt 2002), p. 146.

Exemplaar van de
Code Napoléon uit
1807.

In Kleio geven we experts het woord die wat dieper in zullen gaan op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Code Napoleon* (1804).

Rechts onder: Napoleon stelt de Code Civil op, en wordt gekroond door de Tijd. Schilderij door Jean-Baptiste Mauze uit 1833. Musée National des Châteaux de Malmaison et Bois Préau. Onder: Spotprent bij het honderdjarig bestaan van de Code. Feministen dansen om een vreugdevuur, aangestoken met de Code. 'De code, dat is het gif'. Uit het satirische tijdschrift *L'Assiette au beurre*, december 1904.

- 3 Roberts, p. 276.
- 4 Ibidem.
- 5 Herold, p. 146-147.
- 6 Idem, p. 147; Roberts, p. 277-278.
- 7 Roberts, p. 278.

krappe meerderheid verworpen door het Wetgevend Lichaam en het Tribunaat.³ Tussen 1803 en 1804 werden dan toch zesender-tig wetten aangenomen in de Senaat, nadat kritische leden daaruit waren verwijderd en zonder dat wijzigingen mochten worden voorgesteld. Op 21 maart 1804 werd de *Code Civil*, het burgerlijk wetboek, van kracht. Het bevatte 2281 artikelen op 493 pagina's vol helder verwoorde rechten en plichten, waarmee de sinds 1789 uitgevaardigde veertienduizend decreten en wetten aanzienlijk werden versimpeld.⁴

Uit de notulen van de discussies over de definitieve versie blijkt de grote invloed die Napoleon hierop had (zoals ook de bedoeling was), terwijl hij geen deel had aan het ontstaan ervan en geen gedetailleerde kennis had van het recht. Evenmin nam hij deel aan alle besprekingen – grote delen van het wetboek werden uitgewerkt zonder dat hij daarbij aanwezig was. Wel had hij een

buitengewoon besef van de sociale en politieke implicaties van het burgerlijk recht; in een paar rake woorden kon hij de menselijke en sociale aspecten van een abstract juridisch concept verhelderen. Zo drukte hij toch zijn onmiskenbare stempel op zijn Code en liet hij een blijvende indruk achter op het burgerlijk recht in de gehele wereld.⁵

CORSICAANSE MAATSTAVEN

De persoonlijke invloed van Napoleon is in de tekst voelbaar. Hij was bepaald geen liberaal, eerder een reactionair en, naar de huidige maatstaven, een seksist. Vaders kregen vrijwel despotische macht over hun gezinnen, tot en met de mogelijkheid hun kinderen gevangen te zetten als ze ongehoorzaam waren. Buitenechtelijke kinderen erfden niets of een klein beetje, de ruime echtscheidingswetten uit de Revolutie werden weer behoorlijk ingeperkt. Vrouwen werden totaal ondergeschikt gemaakt aan hun echtgenoot en behielden geen enkel recht: ze werden bij hun huwelijk onbekwaam verklaard. Een man mocht bijvoorbeeld zijn echtgenote verbieden de deur uit te gaan,

want hij moest er wel van op aan kunnen dat zijn kinderen door hem verwekt waren. Een man die zijn vrouw vermoordde als hij haar had betrappt op overspel, werd niet vervolgd. Ook hier werden de verworvenheden van de Revolutie teruggedraaid, waar getrouwde vrouwen veel vrijheid hadden en zelfstandig bezit konden verwerven en verhandelen.⁶ Deze sprong terug in de tijd wordt wel verklaard uit Napoleons ergernis over de morele laksheid van de achttiende eeuw, die hij weet aan de grote invloed van vrouwen in de samenleving. Hij zou die samenleving hebben willen hervormen naar traditionele Corsicaanse maatstaven.

APARTE REGELS VOOR SLAVEN

De *Code Civil* werd tussen 1806 en 1810 gevolgd door andere gecodificeerde takken van het recht, waaronder de *Code de Commerce* en de *Code Pénal*. Met deze wetboeken werd een systeem van eenheidswetgeving geïntroduceerd, dat voor alle klassen van burgers gold; al werden arbeiders systematisch benadeeld tegenover werkgevers.⁷ Napoleon beweerde dat de Codes de essentiële verworven-

Napoleon op de keizerlijke troon. Schilderij door Ingres, 1806. Musée de l'Armée.

heden van de Franse Revolutie bestendigden: nationale eenheid en de gelijkheid van alle burgers. Bijzonder is dan ook dat de verlichte principes in de *Code Civil* niet golden voor de kort tevoren vrijgelaten slaven in de koloniën, die in de praktijk vaak nog steeds als slaven werden gehouden. Dat Napoleon in 1799 nog had verklaard dat 'alleen Frankrijk de vrijheid en de gelijke rechten' van de opstandige slaven in Santo Domingo erkende, deed er niet meer toe. Voor hen golden aparte regels, die niet verenigbaar waren met de *Code Civil*. Wie nog in slavernij verkeerde, bleef in dezelfde toestand.⁸

AANGEPASTE VERSIE

De *Code Napoleon* mag dan in Frankrijk een stap achteruit hebben betekend, hij had een liberaliserende invloed in de rest van de wereld. Zo laaide een enorm protest op tegen de invoering van de Code in Spanje

(onder Napoleons broer Joseph); daar had de geestelijkheid, die net als de lagere adel afhankelijk was van het feodale systeem voor hun levensonderhoud, nog veel invloed. Zij joeg het oproer onder het volk aan.⁹

In Nederland werd de *Code Civil* de basis van het huidige privaatrecht. Koning Lodewijk Napoleon ijverde voor een aangepaste versie van de Code, tegen de zin van zijn broer, die de Franse wet onverkort wilde invoeren. Een commissie zou het wetboek aan de Nederlandse omstandigheden aanpassen, het werd het *Wetboek Napoleon, ingerigt voor het Koninkrijk Holland*, dat in 1809 in werking trad. In 1811 al voerde Napoleon de Franse *Code Civil* in, nadat zijn broer was afgetreden en Nederland was ingelijfd bij Frankrijk. In 1815 werd op het Congres van Wenen geëist dat bij de samenvoeging van België met Nederland een nieuwe wet zou worden

ingevoerd; na bezwaren van de Belgen werd het ontwerp verworpen. Het 'Wetboek 1830' zou in 1831 in werking treden, maar werd door de afscheiding van België opgeschort. De Belgische onafhankelijkheid leverde weer een nieuw wetboek op, met dat van 1830 als uitgangspunt. Met dit eigen, Nederlandstalige wetboek werd uiteindelijk voldaan aan de eisen van de Restauratie, maar ook weer niet echt. De invloed van de *Code Civil* was in ruime mate en onmiskenbaar aanwezig. De wet trad in werking op 1 oktober 1838, om pas in de tweede helft van de twintigste eeuw te worden herschreven.

WEERSTAND

De *Code Napoleon* lijkt als verlicht rechtssysteem minder modern te zijn geweest dan wij twee eeuwen later graag willen geloven. Er kwam scheiding van kerk en staat, de resten van het feodalisme in Europa werden ermee opgeruimd en het politiek bewustzijn van de Europeanen werd erdoor vergroot, maar niet op een positieve manier. Door de onderdrukking van nationale

'DE CODE NAPOLEON MAG DAN IN FRANKRIJK EEN STAP ACHTERUIT HEBBEN BETEKEND, HIJ HAD EEN LIBERALISERENDE INVLOED IN DE REST VAN DE WERELD'

gevoelens bij de gedwongen invoering van de Code in de veroverde gebieden riep Napoleon enorme weerstanden op, die uiteindelijk bijdroegen aan zijn eigen ondergang.¹⁰ Toch zijn het de resten van het revolutionaire denken én van Napoleons organisatorische talent in de huidige Europese wetgeving die zijn heerschappij tot veel meer maken dan een 'doorsnee' totalitaire staat. ■

⁸ Herold, p. 145-146.

⁹ Idem, p. 213.

¹⁰ Idem, p. 438.